

РОЗДІЛ 5 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2.09(092)Б 24

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.2.18>

Д. МАРКОВИЧ, Б. ГРІНЧЕНКО: ЖИТТЯ НА КОРИСТЬ УКРАЇНИ

D. MARKOVYCH, B. GRINCHENKO: LIFE FOR THE BENEFIT OF UKRAINE

Бурко О.В.,

orcid.org/0000-0001-5843-4686

кандидат педагогічних наук,

викладач підготовчого відділення для іноземних громадян та осіб без громадянства

Університету державної фіскальної служби України

Барабаш С.М.,

orcid.org/0000-0002-9405-0839

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри мовної підготовки

Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

У статті досліджено творчі взаємини Д. Марковича та Б. Грінченка крізь аналіз архівних матеріалів, віднайдених рукописів; уведено в науковий обіг рецензію Марії Загірньої на твори Дмитра Марковича з виправленнями, записами, зробленими рукою Бориса Грінченка; виявлено, що гласний Дмитро Маркович у «Доповіді № 166... Про недоліки шкільної освіти» цитував працю Бориса Грінченка «На беспросветном пути: об украинской школе» (1907); з'ясовано суголосні напрями громадсько-освітньої діяльності знаних в українській спільноті патріотів. Нині важливим є подолання інерції в сприйнятті літературного процесу, його постатей, нове осмислення архівних матеріалів, культурних взаємодій минулого і сьогочасного. Метою дослідження є виявлення, оприлюднення раніше не відомих широкому загалу архівних матеріалів, пов'язаних із діяльністю Д. Марковича, Б. Грінченка, а також зіставлення їхніх біографій.

Доба 80–90-х рр. XIX ст. була чи не найскладнішою для формування нової України в російських реаліях, проте саме в цей період на тогочасному історичному тлі з'являється патріотично налаштоване покоління українських діячів (юристів, державотворців, письменників, культурних діячів, економістів тощо). Зміна часу, його реалій є незворотним процесом. Нині актуальними є такі слова Д. Марковича: «треба жити по-новому, люблячи людей». Адже над усім повинні стояти загальнолюдські принципи існування на цій землі, про що своїм життям засвідчили Б. Грінченко, Д. Маркович. Формування української нації – процес тривалий і важкий, проте історичні й культурні тенденції, які відбувалися в період її становлення, заслуговують на особливу увагу сучасних дослідників. Патріотично налаштована інтелігенція сприяла втіленню національних прагнень кінця XIX – поч. XX ст. У дослідженні здійснено порівняльний аналіз важливих життєвих подій Б. Грінченка і Д. Марковича, як-от перебування в Херсоні, членство в Українській радикальній партії, в товаристві «Просвіта», співпраця в «Громадській Думці», публікації тощо.

Ключові слова: Д. Маркович, Б. Грінченко, громадсько-освітня діяльність, рецензія Марії Загірньої, культурні взаємодії минулого і сучасного, творчі взаємини.

In the statistic of the recently published works by D. Markovich and B. Grinchenko, the analysis of archival materials and other manuscripts was included in the scientific review by Maria Zagirnya's review on the work of Dmitry Markovich's handwritten notes, corrected by Boris Grinchenko; it was revealed that the voice of Dmitry Markovich in "Dopovidi No. 166 ... About the shortcomings of school education" quoting the pratsy Boris Grinchenko "On the unenlightened path: about the Ukrainian school" (1907); It is based on the solidity of the community-based intellectual power of knowledge in the Ukrainian spirit of patriots. We are important because we keep the energy back in the process of reading the literary process, its posts, the new understanding of archival materials, cultural interactions of the past and the present. By the meta of our preliminaries є the discovery of the previously unheard of to the wide heap of reading archival materials, related from the work of D. Markovich, B. Grinchenko, the release of these biographies of the share.

Doba 80–90s, pp. XIX century It was not very useful for the formation of a new Ukraine in Russian realities, but in the current period in the current historical period, there is a patriotic creation of a generation of Ukrainian children, writings of lawyers, state-creators. For an hour, it's real є by the process of not turning. For an hour, it's real by the process of not turning. The words of D. Markovich: "You need to live in a new way, love the people", are also very relevant, and the principle of living on the whole earth was always guilty, B. Grinchenko, D. Markovich told about their lives. Formation of the Ukrainian nation is a trivial and important process, protestorical, cultural tendencies, which were seen during the period of its formation, to merit in particular respect for happy memories. The patriotic set up of the Intellectual Property took in the involvement of national, social partners from the 19th to the 20th century. XX century. In the past, there is a comparative analysis of the important life stories of B. Grinchenko and D. Markovich, the son of Kherson, membership in the Ukrainian Radical Party, the Partnership "Prosvitva" today.

Key words: D. Markovich, B. Grinchenko, community-based illumination, reviews of Mary Zagirnya, cultural relations of the past and successful completion, creative workers in charge.

Постановка проблеми. Формування української нації – процес тривалий і важкий, проте історичні й культурні тенденції, які спостерялися в період її становлення, заслуговують на особливу увагу сучасних дослідників. Важливим є подолання інерції в сприйнятті літературного процесу, його постатей, нове осмислення архівних матеріалів, культурних взаємодій минулого й сьогочасного.

Актуальним вважаємо дослідження творчих взаємин Д. Марковича та Б. Грінченка крізь аналіз архівних матеріалів, віднайдених рукописів. Спадщину Бориса Дмитровича досліджує колектив Київського університету імені Бориса Грінченка. Проте є раніше не оприлюднені матеріали, у яких розкрито творчі взаємодії митців, подій. Постать Дмитра Васильовича Марковича в радянському літературознавстві мала другорядне значення, проте ім'я державотворця, українського літератора, яке сприяло втіленню національних прагнень кінця ХІХ – поч. ХХ ст., по-новому сприймається і відроджується у світлі сучасних культурно-політичних подій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До постаті Д. Марковича зверталися у своїх працях дослідники-краєзнавці Поділля: А. Подолинний [5], В. Рекрут [12; 9], Л. Шпильова, М. Станкович [14], О. Малюта [7], С. Панченко [8], Г. Зленко [4] та ін.

Постановка завдання. Мета дослідження – виявити, оприлюднити раніше не відомі широкому загалу читачів архівні матеріали, пов'язані з діяльністю Б. Грінченка і Д. Марковича; зіставити біографії долі цих постатей; увести в науковий обіг рецензії Марії Загірньої на твори Дмитра Марковича з виправленнями, записами, зробленими рукою Бориса Грінченка (подано переклад українською мовою); висвітлити той факт, що гласний Дмитро Маркович у «Доповіді № 166... Про недоліки шкільної освіти» цитував працю Бориса Грінченка «На беспросветном пути: об украинской школе» (1907); з'ясувати суголосні напрями громадсько-освітньої діяльності знаних в українській спільноті патріотів.

Виклад основного матеріалу. Життєвий і художній світи Д. Марковича і Б. Грінченка сповнені драматичних колізій, конфліктів людських долі і характерів, однак загальнолюдське завжди було найвищим мірилом у творчості та діяльності на користь України.

У 1970–80-х рр. активна українофільська діяльність Д. Марковича розгорталася в Херсонській губернії, де він працював на посаді товариша прокурора Єлисаветградського окружного

суду. Він брав участь у просвітницьких заходах з О. і С. Русовими, Т. Василевським, О. Волошиновим, І. Тобілевичем, А. Грабенком та ін. С. Русова визначала основним напрямом цієї діяльності «розвиток національної гідності, розвиток мови як кращого провідника світла і знання, введення малоруської мови в церкві та школі для успішного виконання призначення обох».

Д. Маркович разом із дружиною О. Маркович заснував видання літературного альманаху «Херсонський белетристичний збірник «Степ», який друкувався в Петербурзі. Дописувачами видання були О. та С. Русові, Дніпрова Чайка, Д. і О. Марковичі, А. Грабенко, Б. Грінченко, Пенчуківець, К. Іващенко (Шрама), І. Левицький (Нечуй), Д. Мордовець, М. Грушевський (Заволока) та ін. Крім творів просвітницького характеру, до альманаху вміщені оповідання Д. Марковича. На його помітне й особливе місце в українській літературі вказав Б. Грінченко: «Предмет його оповідань – народне життя і його біди. Характерною рисою цього автора є гуманне, любовне ставлення до зображуваних осіб і постійне прагнення знайти під найбільш загрубілою корою тепле людське почуття, благородне поривання співчутливої душі. Ця риса, у зв'язку з умінням пана Марковича вибирати повні драматизму положення, дає можливість його маленьким нарисам створювати дуже велике, інколи потрясаюче враження» [5, с. 214].

У 1887 р. газета «Зоря» опублікувала рецензію на збірку «Степ. Херсонський беллетристичний збірник». Її подав Б. Грінченко під псевдонімом Б. Вільхівського на цикл оповідань Д. Марковича, названих по-російськи («Из уголовщины»), та твори інших авторів, уміщених у збірнику. Дмитро Маркович був автором трьох оповідань, написаних українською мовою, і одного – «по-московськи» [1]. Рецензент акцентував на недоцільності передруку «Івана из Буджака» зі «Слова» (1884) чужою мовою: «адже ми вже читали те оповідання, нащо ж воно тепер захаращує українській збірник?» [1, с. 270]. Борис Грінченко вів уявний діалог із читачами збірника: «Але ж дд. Браунер і Маркович пишуть по-українськи, як то видно з їхніх робіт, котра є в сій же книзі, то чому ж вони не могли і останніх своїх праць надрукувати по-українськи, а не по-російськи, як то вони зробили? Мабуть, тому ж, чому й у нас так мало виходить українських книжок, навіть із такого відділу, котрого цензура не забороняє...» [1, с. 269]. Пізніше рецензент зробив власноручний схвальний запис про інші оповідання, як-от «Два платочки», «Шматок», назвавши «чудо-

вими» в оприлюдненій нами «Рецензії Марії Загірньої на твори Д. Марковича з виправленнями ...» [3] (У Додатку А подаємо переклад українською мовою). Так, Б. Грінченко та Марія Загірня прослідкували становлення Д. Марковича як письменника від публікації його перших оповідань зі збірника «Степ» (Херсон, 1886) до виходу збірника «По степах та хуторам» (Москва, 1899). Уважаємо, що Грінченки рецензували саме московське видання, а не двотомник «По степах та хуторах» (Київ, 1908), оскільки написали її російською мовою, хоча й не опублікували.

У своїй державотворчій діяльності, що припадала на Вінницький період (1918–1919), Д. Маркович на законодавчому рівні відстоював роль української мови. Виконуючи обов'язки міністра юстиції в уряді В. Чехівського, він наголошував на необхідності терміново ухвалити закон про мову через непевність ситуації й необхідність негайного запровадження цього закону, адже, на його думку, «раз ми спізналися, то й знову можемо спізнитися» [6].

На засіданні Директорії УНР 16 лютого 1919 р. ухвалено постанову про призначення Д. Марковича «заступником голови в засіданні Ради Народних Міністрів» [13]. Новопризначений міністр юстиції активно займався законотворчою діяльністю та впорядкуванням правових засад громадянського суспільства. Слід зазначити, що Міністерство юстиції розробило низку законів УНР. Зокрема, в Законі 4 йшлося «Про відповідальність за образу національної честі та достоїнства». Так, у своєму дослідженні В. Рекрут зазначає, що Д. Маркович проводив українізацію апарату судочинства і прокурорського нагляду, спрямовував роботу Міністерства на забезпечення правопорядку на території УНР, розробляв законодавчу базу з питань захисту честі та гідності громадян української держави [11].

В. Рекрут оприлюднив «Доповідь № 166... Про недоліки шкільної освіти» [10, с. 278–285], виголошений гласним Д. Марковичем на п'ятих чергових земських зборах у м. Вінниці 1915 року. Щоб обґрунтувати потреби навчати школярів «материнською» [10, с. 164] мовою, доповідач використав дослідження зарубіжних та вітчизняних педагогів. Серед них були напрацювання Б. Грінченка [10, с. 282–283]. Порівняння тексту «Доповіді № 166... Про недоліки шкільної освіти» з публікаціями педагогічної скарбівни знаного педагога дає підстави стверджувати, що використано працю «На беспроектном пути: об украинской школе» (1907), як-от розділ «Про непонятность русского языка украинским детям»

[2, с. 28–29, 32]. Цитовані аргументи стали підґрунтям для пропозицій: 1) у початкових школах навчання необхідно вести українською мовою; 2) російську мову ввести як обов'язковий предмет; 3) у шкільну програму викладання для початкових шкіл необхідно ввести вивчення української мови та географії України [10, с. 285]. За В. Рекрутом, ніхто не реалізував настанов доповідача до 1917 р., поки оновлені земські збори зробили таку спробу [10, с. 165].

До роботи про збереження української мови, її належне використання долучився Б. Грінченко, впорядковуючи разом із Марією Загірною матеріали для «Словаря української мови» – перекладного українсько-російського словника у 4-х томах, що значно вплинуло на формування української літературної мови та правопису.

Ми здійснили порівняльну характеристику діяльності Б. Грінченка і Д. Марковича (табл. 1, табл. 2).

Д. Маркович мав свої криптоніми та псевдоніми: Д.М., Волиняк, Гайдабура, Марківчанин, Оленин, Оленин Дм., Оленин М., а Б. Грінченко підписував твори такими іменами: Б. Вільховий, Василь Чайченко, Гречаник, Л. Яворенко, П. Вартовий, Перекотиполе.

Висновки. Доба 80–90-х рр. XIX ст. була чи не найскладнішою для формування нової України в російських реаліях, проте саме в цей період на новому історичному тлі з'являється нове покоління українських діячів (юристів, державотворців, письменників, культурних діячів, економістів тощо). Зміна часу, його реалій є незворотним процесом. Нині актуальними є слова Д. Марковича: «Треба жити по-новому, люблячи людей». Адже над усім повинні стояти загальнолюдські принципи існування на цій землі, про що своїм життям засвідчували Б. Грінченко, Д. Маркович.

ДОДАТОК А

Степ і хутір. Почувши ці слова, фантазія городянина мимоволі малює привабливі ідилійні картинки. Городянин навесні їхав степом. Із вікна вагона було видно яскраво-зелене море, що виграло, на обрії виднівся хутірок, а неподалік бродила стара «шпанка», що оживляла пейзаж.

І городянин, можливо, навіть позаздрив на мить чабанам, які проводили все літо в полі, вдихаючи ароматне повітря степів замість задушливого, запиленого, зараженого повітря канцелярії. Позаздрив, мабуть, і людям, що живуть на хутірці і безоплатно користуються все літо тими привілеями, за які він, городянин, так дорого платить, винаймаючи собі на літо дачу.

Таблиця 1

СПІЛЬНЕ		
Подія	Борис Грінченко	Дмитро Маркович
Перебування в Херсоні	«А в кінці 1885-го року подався в Херсонщину і півтора року працював там як статистик губернського земства, тобто їздив по селах та городах і збирав для земства всякі відомості з життя» [9, с. 24].	3 лютого 1884 р. був переведений у Херсонську губернію. 16 січня 1885 р. був переведений у м. Херсон [10, с. 26].
Співпраця в «Громадській Думці»	«В останній день 1905-го року вийшло перше число газети «Громадська Думка». На 195-м числі її заборонили, а замість неї з'явилася газета «Рада» [9, с. 53].	«...серед 80 осіб, що погодились писати матеріали в часопис [«Громадська Думка», О.Б.], значилися... Б. Грінченко...Д. Маркович...» [10, с. 13].
Членство в Українській радикальній партії	Один із засновників Української радикальної партії [10, с. 259].	«Постійне спілкування (листування, особисті зустрічі) з лідерами партії Б. Грінченком, С. Єфремовим ... підтверджують його причетність до цієї політичної організації» [10, с. 259].
Членство у товаристві «Просвіта»	«У Києві закладає він товариство «Просвіта», що 4 роки працювало на користь народів, та ще як працювало! Бувши фундатором «Просвіти», Грінченко був і головою її від заснування року 1906 до 1909» [9, с. 54].	Член Вінницької філії Подільського товариства «Просвіта» [7, с. 545]
Публікації про Опанаса Марковича	Афанасій Васильевич Маркович (біографіческая заметка) [ЗСЧГ.1896. № 2. С. 7–37].	Заметки и воспоминания об А.В. Марковиче. Киевская Старина. 1892. IV. С. 50–77.
Публікації у збірнику «Степ»	Поезії під псевдонімом В. Чайченко [10, с. 27]	Оповідання: «Иван из Буджака», «Омелько Каторжний», «Два платочки», «Шматок» [10, с. 27]

Таблиця 2

ВІДМІННЕ	
Борис Грінченко	Дмитро Маркович
Народився 9 грудня (1863).	Помер 9 грудня (1920).
Рецензія на «Степ. Херсонський белетристичний збірник» (1886) Псевдонім Борис Вільхівський Зоря (газета). 1887. 8 серпня (№ 15 – 16). С. 269–271.	Заснування збірника «Степ. Херсонський белетристичний збірник» (1886), зареєстрованого на ім'я дружини Олени Маркович [10, с. 27].
Рецензія Марії Загірньої на твори Д. Марковича з виправленнями, є записи, зроблені рукою Бориса Грінченка [3].	Видання збірки «По степам та хуторам» (1899).

З книги Мартовича видно, що й він бачив степи і хутори, але бачив їх не з вікна вагона, а значно ближче, пильно придивився до них не лише тілесними, а й душевними очима, тому далеко не ідилічні картини закарбувалися в його уяві. Він бачив там важке життя, що освітлювалося сяйвом науки, злиденність, яка сягала голоду і доводила до злочину. Деякі з побачених картинок він зображує нам у своїх оповіданнях.

Ось Іван із Буджака, який узимку і влітку безоплатно вдихав чисте повітря степів і зарівав прикажчика за недодані сім коп. Ось п'ятеро «поважних найстаріших дідів» із «Вовчого хутора», які засудили конокрада на смерть: «вивезти із хутора і кийками забити». Потім бачимо Петра

Саврадима, «острожника», який через тортури примушував свою жертву вказувати на сховані гроші. Після нього перед нами проходить сумна постать Панаса Музики – сільського невдахи з артистичною душею. Бідний мрійник, виснажений суворою реальністю, вирішує скінчити життя самогубством, але спочатку покінчити зі своїм «ворогом» – жидом Лейбою. У невеликому оповіданні «У найми» знаходимо вражаючу картину горя і бідності народної, просто фотографії. Він оживлює мотиви, що керують життями людей. Життя людей стає причиною злочинів. Його конокрад украв коня лише тому, що йому ніде було роздобути чесним шляхом грошей для господарства, а «дідин» смертний вирок коштував важ-

ких смертельних мук, але вони його витримали, бо конокради були важким тягарем для їхнього господарства, що оброблялося важкою працею.

«Злочинці» п. Марковича не загасили у своїй душі божественної іскри людяності. Автор зумів нам це показати на тих самих постатях, які постають перед нами в непривабливому світлі, іноді остаточно пропавших людей. І зображено це так талановито і правдиво, що читач не може зрозуміти, чому цей страшний злочинець Іван із Буджака, який за сім копійок зарізав людину, пройнятий співчуттям, віддає всі свої гроші хворій жінці та її дитині, яких ніколи навіть не бачив, або чому конокрад стає наприкінці чесною і порядною людиною. Ця риса у творчості автора, це прагнення його постійно вказувати на присутність людського духу під найбільш грубою і потворною корою є рисою надзвичайно цінною. Не важливо сказати, що люди – потвори, але важливо сказати, що люди – потвори, але в них є щось таке, що за сприятливих умов дасть їм можливість стати кращим. Це і стверджує п. Маркович у своїх оповіданнях.

У комедії «Не зрозуміли» зображена доволі звична сумна історія – спроба пана зблизитися з народом і послужити йому. Для цього він віддав селянам в артільне користування 1 000 дес. землі, сам разом із ними працював і одружився на селянці. Результати виявилися доволі сумними: сімейне життя героя перетворилося на пекло, адже дружина не змогла піднятися до його морального і розумового рівня. Селяни, не розуміючи, як ця людина може отримувати із землі

6½ тис. прибутку, віддає її їм у безоплатне користування, врешті-решт, через 4 роки спільного господарювання його зазідали в шахрайстві. Герой, виснажений невдачами свого подвигу, наважується на самогубство, але врятований учителькою, виїжджає із села. Ось його останні слова, звернені до мужиків:

– Ви не зрозуміли, чого я хочу, не знаєте мене, і я. Я вас не знав!

Сумна історія, причини якої криються в тій величезній різниці, яка існує між народом й інтелігенцією, слабкою здатністю останньої до позитивної діяльності серед народу.

Комедія Марковича посідає скромніше місце, ніж його талановиті оповідання.

П. Маркович не новачок у літературі. Він почав писати давно, але, на превеликий жаль, його творів надруковано надзвичайно мало. А було б добре, щоб ця книжка не залишалася єдиною збіркою його оповідань. До того ж неповною, адже в неї чомусь не ввійшли чудові оповідання автора «Два платочки» і «Шматок», надруковані у 1886 р. у Херсонському альманасі «Степ».

Не можу змовчати ще про одне. Маркович у своїх творах висміює євреїв. Висміює їх імена «Гершуню і Хайко», висміює вимову. Навіщо це? Час надати цю привілею пп. Рейнбергам і к°. А у п. Марковича читати такі речі не смішно, а боляче.

Коректура така неякісна, що іноді важко зрозуміти фразу – так спотворено слова.

ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 32561 Загірня Марія
[Пер. С. Б.]

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вільхівський Б. Степ. Херсонський беллетристичний збірник. Херсон, 1886. Санкт-Петербург, 1886. 391 с. Ціна 1 р. 25 коп. *Зоря (газета)*. 1887. 8 серпня (№ 15–16). С. 269–271.
2. Гринченко Б. На беспросветном пути: об украинской школе. Київ : Вік, 1907. 108 с.
3. Загірня Марія. [Рецензія на твори Д. Марковича]. ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 38561.
4. Зленко Г. Два уточнення до біографії Дмитра Марковича. *Слово і Час*. 2000. № 12.
5. 3-над Божої ріки. Літературний бібліографічний словник / упорядкування і загальна редакція А.М. Подолинного. Вінниця : Континент-ПРИМ, 2001. 408 с.
6. ІР НБУВ. Ф. XI. Од. зб. 1114.
7. Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.). До 14-річчя товариства «Просвіта». Київ : Видавничий центр «Просвіта». 2008. 840 с.
8. Панченко С. Творчість Д. Марковича у контексті розвитку українського літературного процесу кінця XIX – початку XX століття» : дис. ... канд. філолог. наук. Запоріжжя, 2000. 160 с.
9. Плевако М. Життя та праця Бориса Грінченка. Харків, 1911. 81 с.
10. Рекрут В. «З людьми і для людей...» : Дмитро Маркович у національно-визвольному русі : кінець XIX – початок XX ст.». Вінниця, 2006. 408 с.
11. Рекрут В.П. Вінницький етап державотворчої діяльності Дмитра Марковича (1918–1919 рр.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. 2007. Вип. 12. С. 221–224.
12. Рекрут В. Дмитро Маркович у кооперативному та громадському житті України (друга пол. XIX – початок XX ст.). Переяслав-Хмельницький, 2009.
13. ЦДАВО України. Ф. 1092. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 10–11.
14. Шпильова Л., Станкович М. «Я ніколи не забував про свій народ». *Вінниччина*. 1992. 5 грудня.